Рудакевич Олег Михайлович,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільський національний економічний університет

УДК 32.008[321.1:323.15]

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА” ТА “ЕТНОПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА НАЦІЇ”

У статті проаналізовано зміст та співвідношення понять “національна політична культура” та “етнополітична культура нації”, з’ясовано їх пізнавальний потенціал у дослідженні політико-культурних процесів. Охарактеризовано структурні рівні етнополітичної культури, їх роль у функціонуванні поліетнічних націй.

Ключові слова: *національна політична культура, етнополітична культура нації, рівні етнополітичної культури, культура міжетнічного спілкування.*

В статье проанализировано содержание и соотношение понятий “национальная политическая культура” и “этнополитическая культура нации”, определено их познавательный потенциал в исследовании политико-культурных процессов. Охарактеризовано уровни этнополитической культуры, их роль в функционировании полиэтнических наций.

Ключевые слова: *национальная политическая культура, этнополитическая культура нации, уровни этнополитической культуры, культура межэтнического общения.*

The article analyzes the content of and the correlation between the terms "national political culture" and "nation’s ethnopolitical culture", in order to determine their cognitive potential in the study of political and cultural processes. The author characterizes the structural level of the ethnopolitical culture and their role in the functioning of multi-ethnic nations.

Key words: *national political culture, nation’s ethnopolitical culture, levels of ethno political culture, the culture of interethnic communication.*

Формування модерної української нації, яка об’єднає всі національності України на основі спільних цінностей та ідеалів, вимагає динамічного формування національної політичної культури. Одночасно актуалізується проблема перспектив розвитку та взаємодії етнічних груп у суверенній українській державі, а отже формування адекватної етнополітичної культури. У контексті сказаного теоретичний інтерес викликає питання про співвідношення національної політичної культури й етнополітичної культури нації, понять, що їх відображають. Мова йде про специфічний зміст та спільні елементи кожного з них, перспективи, які відкриваються в дослідженні національної політичної культури з посиленням уваги до політико-культурних засад етнополітичних відносин.

Поняття “національна політична культура” не є вельми поширеним у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі. Аналіз показує, що українські дослідники частіше вживають поняття “політична культура суспільства”, “політична культура населення України”, “політична культура українського народу”, ніж “національна політична культура” чи “політична культура нації” [1; 8; 9]. Якщо в нашій країні основною причиною неактивного використання поняття “національна політична культура” є несконсолідований і перехідний стан української нації, її культури, то західні суспільствознавці зауважують умовний характер цього поняття. Існування “політичних субкультур, – зазначає Л. Даймонд, – спонукає нас із великою обережністю говорити про політичну культуру *нації*, розуміючи під нею хіба що окрему суміш, або рівновагу різних орієнтацій у межах однієї країни” [2, с. 885]. Саме фрагментарний характер та наявність яскраво виражених політичних субкультур у значної кількості націй стали істотною перепоною на шляху формування загальної теорії національної політичної культури. Все ж останніми роками у вітчизняній науковій літературі появляються публікації на тему теоретичних засад власне національної політичної культури (В. Лісовий, О. Рудакевич та ін.) [6; с.10].

Поняття "етнополітична культура" має узагальнюючий характер, тобто може характеризувати політико-культурні процеси в будь-якому соціумі – локальному, національному чи глобальному. На необхідність її розробки звертали увагу вітчизняні дослідники ще на початку 90-х років минулого століття. Так, О. Картунов і О. Маруховська, характеризуючи етнополітологію як науку, "етнополітичну культуру" відносили до основних об'єктів її дослідження [3, с.80].

Одне з перших довідникових визначень "етнополітичної культури" належить теоретику етносоціальної культури В. Скуратівському. Етнополітична культура, – зазначав науковець, – це "система цінностей, норм поведінки, форм діяльності, характерних для суб'єктів етнополітики, в основі яких лежить критичне політичне мислення, культура міжетнічного спілкування, загальнолюдська свідомість" [11, с.4]. Ця дефініція акцентує увагу на культурі міжетнічного спілкування як функціональній основі етнополітичної культури. Однак вона не розкриває змісту і специфіки категорії "етнополітична культура", адже залишається нез'ясованим поняття "культура міжетнічного спілкування", тим більше, що етнополітичні відносини включають, крім міжетнічних стосунків, взаємодію етносів з політичними інститутами.

Ще одне зауваження полягає в тому, що автор дотримується характерного для радянського суспільствознавства прогресистського трактування культури: культура як ідеал суспільно-політичного життя, до якого слід прагнути (критично, а не заідеологізовано мислити, орієнтуватись на загальнолюдські цінності тощо). Ця хиба властива й для чималої кількості інших публікацій на тему етнополітичної культури. На наш погляд, культура, в т. ч. політична чи етнополітична, це реально діючі культурні цінності і норми, які історично склалися і є властивими для політичного життя народу сьогодні. Науково некоректною є також мова про "нижчий" чи "вищий рівень" етнополітичної культури соціуму. Аналіз і оцінку етнополітичної культури, на нашу думку, доцільно здійснювати за критеріями її сформованості, відповідності ментальності народу та історичним традиціям, демократичним засадам тощо.

Мета даної статті – уточнивши сутнісні характеристики і структуру національної політичної культури та етнополітичної культури нації, розкрити співвідношення відповідних понять з метою формування ідей, які матимуть теоретико-методологічне значення для подальшого дослідження національної політичної культури.

Політична культура нації акумулює історичний досвід, традиції, цінності, ідеї, набуті спільнотою впродовж її існування як колективного суб'єкта політичної діяльності. Вони забезпечують відтворення політичної системи нації на засадах наступності і надають спрямування політичним процесам. Дослідження національної політичної культури може відбуватися як на основі індивідуалістичної методології, що використовувалася фундатором наукової концепції політичної культури Г. Алмондом та його колегами [12], так і групоцентричного й соцієтального підходів. В останньому випадку в першу чергу виявляються й аналізуються не індивідуальні чи групові елементи політичної культури, а загальнонаціональні політико-культурні форми – національні політичні цінності та ідеали, властиві народу стереотипи мислення і поведінки, національні міфи, символи, ідеї тощо [10].

Поняття "національна політична культура", на наш погляд, має вужчий зміст, ніж "політична культура нації". Для національної політичної культури вищою цінністю (цінністю-метою) є нація та її члени. В якості цінностей-засобів визнаються національний суверенітет, національна держава, національна політична система в цілому, а в ролі цінностей-умов – національна ідентичність, національна злагода, мирне співіснування з іншими народами тощо. "Політична культура нації" – поняття, яке представляє сукупну політичну культуру всіх суспільних сил, які проживають на території нації (держави). Її складовими, крім національної політичної культури, є (чи можуть бути) культури з істотно відмінним, навіть антагоністичним набором цінностей та орієнтацій, спрямованих на поборювання даної національної спільноти, підрив її культурних основ. Політичні сили, яким властива така культура, зазвичай іменуються "сепаратистськими" чи "п'ятою

колоною". Вони відстоюють інтереси етногруп, що нелояльні до національної ідеї, або ж пропагують і відстоюють цінності і цілі іноземних держав.

Національна політична культура також не позбавлена ціннісного плюралізму чи "внутрівидової" боротьби, але всі відхилення від "середнього значення" відбуваються у рамках базового ціннісного коридору – визнання даної нації та її членів вищою політичною та соціальною цінністю, пошанування національної держави, національних символів, національних героїв тощо. Ціннісні "флуктуації", з точки зору синергетики, є необхідною умовою неперервного оновлення існуючих засад політичного життя, без чого неможлива життєздатна національна спільнота.

Принципово важливим також є врахування того факту, що політика нації як колективного суб'єкта спрямована на всі сфери її життєдіяльності – економічну, соціальну, правову, духовну тощо, що зумовлює специфічний зміст відповідних компонентів її політичної культури. Серед об'єктів політичного впливу є також етнополітичні відносини. Тому, сформована в процесі реалізації етнонаціональної політики культура, – важлива складова національної політичної культури.

Поняття "етнополітична культура", яке впроваджене в науковий дискурс вітчизняними вченими в середині 90-х рр. минулого століття, співіснує нині з близьким за змістом поняттям «культура міжетнічних (міжнаціональних) відносин», що вживалося ще в радянському суспільствознавстві. Для його трактування важливе методологічне значення має з'ясування змісту категорій "етнополітика" та "суб'єкт" і "об'єкт етнополітики".

Етнополітика – це вид політичної діяльності, політичної поведінки, політичної взаємодії та відносин, об'єктом впливу чи зацікавлення яких є етнічні (національні) інтереси, статус етногруп у соціумі, їх основні атрибути (мова, історична пам'ять, традиційне мистецтво, релігія тощо), перспективи подальшого існування, а також утвердження певного типу міжетнічних відносин у національному соціумі. Важливо підкреслити, що етнічні групи, крім політичної, можуть здійснювати й інші види діяльності та взаємодії – економічну, соціальну, моральну, релігійну та ін. Поняття "культура міжетнічного спілкування" є широким за змістом терміном, який виходить за межі власне політичних відносин. Що стосується етнополітичної культури, то вона, крім політичного аспекту міжетнічних відносин, відображає, як уже зазначалось, взаємодію етносів з політичними інститутами та взаємини самих інститутів з питань етнічної життєдіяльності.

У структурі етнополітичних відносин в якості взаємодіючих сторін слід виділяти неінституційні та інституційні суб'єкти. До перших належать члени етносів, етнічні групи, нація; до других – держава, її органи, політичні партії, національно-культурні товариства. Враховуючи можливі комбінації взаємодіючих суб'єктів в етнополітичному процесі, виділимо основні складові чи *рівні* етнополітичної культури нації.

1. Міжособистісний рівень етнополітичної культури становлять культурні елементи, що формуються та проявляються у відносинах між представниками етногруп (член етносу 1 ↔ член етносу 2, 3).

2. Особистісно-груповий рівень – етнополітична культура, що формується і функціонує у взаєминах членів етногруп з тією чи іншою етногрупою, її атрибутами та інституціями (член етносу ↔ етнічна група 1, 2, 3). Цей рівень етнополітичних відносин та культури включає стосунки не лише з чужими етносами, а й своїм.

3. Міжгруповий рівень – культура міжетнічної політичної взаємодії, в якій етноси (етнічні групи та нації) розглядаються як колективні суб'єкти діяльності та взаємодії (етнічна група 1 ↔ етнічна група 2, 3). Ця культура акумулюється та використовується також інституційними суб'єктами, що представляють інтереси й цілі відповідних спільнот.

4. Національно-етногруповий рівень представляє етнополітичну культуру взаємодії національної спільноти з етнічними групами, які проживають на її території (нація ↔ етнічна група 1, 2, 3). Засади цього виду етнополітичної культури за своїм змістом максимально наближені до змісту поняття "національна політична культура".

5. Інституційно-груповий рівень – культура взаємодії етнічних груп та спільнот (етнічних меншин, корінних малочисельних народів, титульного етносу, нації в цілому) з політичними інститутами країни, які спроможні реалізовувати певну етнополітику (етнічна група 1, 2, 3 ↔ політичний інститут 1, 2, 3).

6. Міжінституційний рівень – етнополітична культура взаємодії державних і недержавних інститутів з питань етнополітики (політичний інститут 1 ↔ політичний інститут 2, 3). Цей рівень культури має складну структуру, пов'язану з наявністю державних органів національного та регіонального рівнів, інститутів самоврядування, вертикальною структурою політичних партій, громадських організацій і суспільно-політичних рухів.

7. Системно-узагальнюючий, національний рівень. Він включає всі зазначені компонети етнополітичної культури та синергійний ефект їх поєднання.

Враховуючи сказане, можна погодитися з академіком І. Курасом, який зазначав, що "поняттям етнополітична культура охоплюється весь комплекс ідей, уявлень, норм, які тією чи іншою мірою стосуються етнополітичної сфери", а її коротка дефініція вкладається в формулу: "спосіб людського буття у поліетнічному соціумі" [5, с.594].

Загальна формула чи модель рівнів етнополітичної культури нації вимагає розгляду варіантів її реалізації в реальних умовах етнонаціонального життя.

Міжособистісний рівень етнополітичної культури значною мірою визначається ментальністю народу, його релігією, змістом конституційних прав і свобод людини та громадянина. Він щоденно перебуває під корегуючим впливом сім'ї, навчального закладу, трудового колективу, всього оточуючого середовища.

Особистісно-груповий рівень етнополітичної культури, що проявляється в рамках одного етносу (нації), може мати як ліберально-демократичний, так і авторитарний (тоталітарний) характер. Якщо нація перебуває в полоні інтегрального націоналізму – культура відносин особи і спільноти набирає жорсткого характеру: інтереси нації понад усе, а свобода особи суворо обмежена виконанням "патріотичних" обов'язків. Можливий інший дисбаланс цінностей, прав і обов'язків особи й етнічної групи (нації): свобода особи нічим не обмежена (так, принаймні вважає індивід), а національні атрибути перебувають на периферії його ціннісного поля. Такий етнічний соціум атомізується, його полонить анархічна стихія, а нації загрожує розкол та втрата суверенітету. Подібна ситуація, як показує історія, час від часу була властива українському народу, що мало катастрофічні наслідки.

Етнокультура третього рівня – культура взаємин етногруп – може включати цінності, орієнтації, норми як рівноправної взаємодії, співпраці і взаємодопомоги, так і відносини політичного домінування, ідеологічного та фізичного примусу, політичного гніту тощо. Нав'язування другого типу відносин можливе з боку політично пануючого етносу чи чисельно домінуючої етноспільноти. Зі зміною політичної ситуації, колись пануючі етноси можуть намагатися законсервувати існуючий стан, посилаючись то на історичні обставини, то на демократичні засади суспільного життя, мовляв, права і свободи особи, захищені вітчизняним та міжнародним правом.

Національно-етнічна взаємодія складається з трьох основних компонентів: політичного впливу нації на етногрупи; впливу етногруп на націю; спільні зусилля націй і етногруп, спрямовані на розв'язання етнополітичних проблем. Характер і зміст етнополітичної культури цього рівня етнополітичних відносин істотно залежить від того, про який тип нації йде мова: етнічний, громадянський (політичний) чи етногромадянський. В умовах етнічної нації, в якій іноетнічні групи малочисельні і розпорошені, проблем міжетнічної взаємодії, як правило, не буває. Однак меншинні національності можуть зазнавати політичного тиску з боку державних інститутів, що проявлятиметься в політиці акультурації, асиміляції, дискримінації тощо. Політична (громадянська) модель нації виводить етнокультурні питання за межі політичної сфери, залишаючи їх у царині приватного життя [7, с.20]. Така ортодоксальна ліберальна практика позбавляє етнічні меншини прав на відстоювання своїх колективних прав. Неолібералізм, як показав канадський дослідних міжетнічних відносин В. Кимлічка, ратує за надання національним меншинам права на формування власної

соцієтальної культури на основі своєї мови, яка має узгоджуватися із загальнонаціональною соцієтальною культурою [4, с.32–37]. Етногромадянські нації формуються там, де існує чисельно домінуючий титульний етнос, культура якого виступає основою формування та функціонування загальнонаціональної культури. Сутністю етнокультури такої нації є гармонія інтересів і цінностей нації та етногруп на базі пріоритетів титульної етноспільноти.

Аналізуючи інституційно-груповий та міжінституційний рівні етнополітичних відносин, слід мати на увазі, що етнополітична культура політичних інститутів, з одного боку, є похідною від культури відповідних етногруп, а з іншого – характеризується насиченістю раціонально сформованими і юридично чи політично закріпленими інноваційними нормами, які мають спрямовувати реальні міжетнічні відносини в русло оптимальних, з точки зору політичних сил, моделей.

Оскільки національна етнополітична культура в глобалізованому світі "вмонтована" в загальносвітову етнополітичну культуру, є практичний сенс вважати останню найвищим рівнем етнополітичної культури (нація 1, 2, 3 ↔ регіональна чи глобальна цивілізація). Теоретичне осмислення етнополітичних відносин наштовхується тут на поняття "культура міжнародних (міждержавних) відносин", яке також можна ідентифікувати як різновид етнополітичної культури. Загальносвітова етнополітична культура в широкому сенсі поняття включає у свою систему всі інші (нижчі) рівні етнополітичної культури, кожна з яких відіграє свою роль у сучасному соціумі. Наприклад, порушення прав людини чи етнічних меншин у тій чи іншій країні може стати причиною загострення міжнародних відносин. Вузьке трактування глобально-цивілізаційної етнополітичної культури включає цінності і норми, які представляють собою домінуючі в сучасному світі етнополітичні культурні форми. Вони, як правило, рано чи пізно закріпляються у правових міжнародних документах.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що, по-перше, категорії "національна політична культура" та "етнополітична культура нації" володіють власним специфічним змістом. Перша з них відображає суб'єктні якості та культурні форми, властиві нації як колективному суб'єкту політичної діяльності. Політика нації та її політична культура стосуються всіх сфер суспільного життя, в тому числі й царини етнополітичних відносин. Етнополітична культура нації акумулює досвід та актуальні цінності, що лежать в основі функціонування етнополітичної сфери національного життя. Творцями, носіями й користувачами культури етнополітичних відносин є всі етнополітичні суб'єкти: від члена етнічної групи – до нації й загальнонаціональних та міжнародних інститутів.

По друге, цінності національної політичної культури мають загальнонаціональний і загальнополітичний характер, адже стосуються політики нації щодо всіх сфер життя, в т.ч. й етнополітичної. З цієї точки зору національна політична культура – поняття ширше за етнополітичну культуру нації. Разом з тим, остання включає в число суб'єктів не лише націю, а й усіх учасників енополітичних відносин. Тому можна стверджувати, що поняття "етнополітична культура нації" в певному сенсі ширше за змістом, ніж "національна політична культура". Нація в контексті етнополітичної культури – одна із сторін, що підтримує етнополітичні відносини, формує її культуру.

По-третє, досліджуючи національну політичну культуру, слід брати до уваги етнополітичну культуру нації, її основні компоненти, які мають істотний, а часто і вирішальний вплив на зміст і характер елементів національної політичної культури. Так, авторитарний тип міжетнічних відносин (силове домінування титульного етносу (нації) над іншими етнічними спільнотами) чи гострий міжетнічний конфлікт послаблюватиме демократичні засади національної політичної культури.

Подальше дослідження діалектики національної політичної культури і етнополітичної культури нації має бути спрямоване на вивчення конкретного досвіду формування, функціонування та взаємовпливу цих важливих типів національної культури, їх інституціоналізації, трансформації в умовах розбудови модерних націй.

Література:

1. Бевз Т. Політична і етнополітична культура як об'єкт досліджень / Т. Бевз // Наукові записки / Курасовські читання–2005. – К.: ІПіЕПД, 2006. – Вип.30. – Кн.1 – С. 77–87.
2. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія. Антологія / Упор. О. Проценко. – К,: Смолоскип, 2005. – С. 882–942.
3. Картунов О. Етнополітологія як наука і навчальна дисципліна О. Картунов, О. Маруховська // Політологічні читання. – 1994. – № 3 – С. 72–114.
4. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка / Перекл. з англ. Р. Ткачук; Гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; Наук. ред. І. Лизогуб. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 176 с.
5. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / Іван Федорович Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Лісовий В. С. Поняття політичної культури. Політична культура українців / В. С. Лісовий // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / Відпов. ред. К. В. Шинкарук, Є. Бистрицький. – К.: Фенікс, 1996. – С . 239–269.
7. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз / Іван Мигул. – К.: Фонд "Українська перспектива", 1997. – 52 с.
8. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Лариса Панасівна Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – 278 с.
9. Политическая культура населения Украины: Результаты социологических исследований / Отв. ред. Ю. Н. Пахомов, Е. И. Головаха. – К.: Ин-т социологии АН Украины, 1993. –136с.
10. Рудакевич О. М. Соцієтальний підхід до дослідження національної політичної культури / О. М. Рудакевич // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання "Нова парадигма". – Вип. 86. – К., 2009. – С. 146–157.
11. Скуратівський В. Етнополітична культура / В. Скуратівський // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (від. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 491.
12. Almond G. A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Prinseton University Press, 1963. – 281 p.

Мазур Лариса Василівна,
викладач НАУ,
аспірант Європейського університету

УДК 323.1

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В статті розглядається ідеологія як один з основних факторів формування і функціонування базових цінностей, обґрунтовується теза про вирішальну роль ідеології у формуванні національної ідентичності. Дана проблема аналізується на прикладі України.

***Ключові слова**: ідеологія, ідентифікація, суспільство, національна ідентичність, глобалізація, індивід.*

В статье россматривается идеология как один из основних факторов формирования и функционирования базових ценностей, обосновывается теза о главенствующей роли идеологии в формировании национальной идентичности. Даная проблем анализируется на примере Украины.

***Ключевые слова**: идеология, идентификация, общество, национальная идентичность, глобализация, индивид.*